

ТИПОЛОГІЯ ТЕРОРИСТА

TYPOLOGY OF THE TERRORIST

Білевський П.С., старший науковий співробітник
Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України

У статті досліджуються сучасні наукові підходи до типології терориста, пропонується власне бачення з цього питання.

Доводиться, що в основу типології повинні бути закладені ознаки, які відображають мотивацію злочинної поведінки, соціальний генезис становлення особи на злочинний шлях, характер і ступінь антисоціальної спрямованості поглядів, інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальні ролі осіб у терористичних організаціях різного спрямування.

Враховуючи це, виділено наступні типи терористів:

- ідеологи, які мають чітке уявлення про цілі терористичної організації або групи і про корені її ідеології. Вони мають сильну психічну енергетику, здатні підвищувати мотиваційні настанови у рядових членів групи перед виконанням терористичних акцій. Нерідко представники цієї категорії мають релігійний сан;
- ідейні фанатики, які свято вірять у терористичну ідею та втілюють її на практиці. Зазвичай це найбільш професійно підготовлені члени організації, які вчиняють терористичні акції, маючи переконання, що «служать високій ідеї».
- індуковані послідовники, у яких непереборне бажання приєднатися до терористичного руху з'являється після життєвої кризи, самотності, проблем в особистому житті тощо, коли сенс і цінність їх життя збігаються з безумовною реалізацією терористичної ідеї;
- зомбовані виконавці представляють собою так званих примушених фанатиків;
- наймані злочинці, які орієнтовані на насильство з елементами терору як на професію;
- ситуативний (імпульсивний) тип, який, будучи загнаним життєвими обставинами у безвихідну (на його думку) ситуацію, знаходить вихід у зухвалому злочині з метою помститися за смерть родичів, заробити певну суму грошей для розв'язання ситуативної проблеми, через небажання осуду з боку оточуючих.

Ключові слова: тероризм, терор, терористичний злочин, терористична діяльність, типологія терориста, мотивація злочину.

Modern scientific approaches to the typology of the terrorist are analyzed, own vision on this issue is offered in the article.

It is proved that the typology should be based on features that reflect the motivation of criminal behavior, the social genesis of a person on a criminal path, the nature and degree of antisocial orientation of views, interests, values, social roles of individuals in terrorist organizations.

In view of this, the following types of terrorists have been identified:

- ideologues who have a clear idea of the goals of a terrorist organization or group and the roots of its ideology. They have a strong mental energy, able to increase the motivational guidelines of ordinary members of the group before committing terrorist acts. Often members of this category have a religious rank;
- ideological fanatics who believe in the terrorist idea and put it into practice. As a rule, these are the most professionally trained members of organizations that commit terrorist acts, believing that they "serve high ideas";
- induced followers, in whom the irresistible desire to join the terrorist movement appears after a life crisis, loneliness, problems in personal life, etc., when the meaning and value of their lives coincide with the unconditional realization of the terrorist idea;
- zombified performers are so-called forced fanatics;
- hired criminals focused on violence with elements of terror as a profession;
- situational (impulsive) type, which being trapped by life circumstances into a hopeless (in his opinion) situation, this type finds a way out in a defiant crime in order to avenge the death of relatives, earn a certain amount of money to solve a situational problem, due to reluctance to condemn surrounding.

Key words: terrorism, terror, terrorist crime, terrorist activity, typology of terrorist, motivation of crime.

Постановка проблеми. Терористичні акції плануються і здійснюються конкретними особами, тому інформація про специфічні риси особи терориста виключно важлива під час розслідування таких злочинів, проведення оперативно-розшукових заходів, а також ведення переговорів із терористами.

Ознак, за якими можна класифікувати такий складний об'єкт, як особа терориста, дуже багато, і всяка класифікація – якщо тільки не допущено логічних похибок під час її побудови – має право на існування. Однак не всі класифікації рівноцінні, оскільки їх значущість залежить від мети класифікації та придатності для досягнення поставленої мети.

Більшість науковців сходяться на думці про практичну неможливість складення універсального соціально-психологічного портрета терориста, хоча в науковій літературі можна зустріти багато варіантів такого портрета. Фундаментальна теорія специфічності не дозволяє використовувати типові риси терориста окремо або в їх поєднанні для того, щоб відрізнити майбутнього терориста від не терориста. Хоча безліч людей володіють багатьма схожими індивідуальними рисами або піддаються дії одних і тих же соціальних чинників, дуже небагато з них стають терористами, серед яких зустрічаються представники різного віку, статі, віросповідання, географічного походження,

рівня інтелекту, психічного розвитку, матеріального забезпечення. Не менш різноманітною є мотивація приєднання до терористичного руху. У зв'язку з цим складно говорити навіть про загальні та особистісні риси особи терориста.

Водночас виявлення змінних чинників, що безпосередньо впливають на процес формування і діяльності терористів, вимагає порівняння з відповідними факторами контрольної групи не-терористів. Тому потрібно відмовитися від спроб створення універсального соціально-психологічного портрета терориста, а зосередитися на розробці його типологічних особливостей, основою яких повинні бути тісно пов'язані між собою та взаємозалежні антигромадські погляди, негативні суб'єктивні риси та їх прояви, соціально-демографічні й морально-психологічні ознаки, а також кримінально-правова характеристика терористів. Такий підхід має велике наукове та практичне значення. Він допомагає виявляти причини тероризму, дає можливість прогнозувати характер злочинних проявів залежно від складу його учасників, а тому розробити дієві заходи запобігання цьому суспільно небезпечному явищу.

Мета статті – дослідити сучасні наукові підходи до типології терориста, запропонувати власне бачення з цього питання на основі розробки його типологічних особливостей.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Наукові дослідження у сфері вивчення і боротьби з тероризмом звертають увагу на цілий спектр аспектів цього явища. Серед них політичні, економічні, соціальні, психологічні тощо. Вивчали цю проблематику закордонні та вітчизняні науковці, а саме: А. Дібіров, Г. Сафаралієв, Л. Пронський, М. Баранов, В. Барис, С. Барис, Б. Білалов, А. Бобков, З. Дібіров, Б. Єрьомін, Т. Моїсеєнко, Ю. Народницький, А. Саїдов, В. Федоров, Р. Шаряпов, В. Шнирельман.

Формування особистого світу терориста, що до цього призводить та що виступає каталізатором, активно досліджували науковці В. Антипенко, А. Закалюк, Б. Леонов, В. Ліпкан, Д. Никифорчук, М. Руденко, О. Семенов та інші. Натомість типологічні особливості особи терориста до цього часу залишаються за межами наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Відповідаючи важливим науковим і практичним цілям, типологія як метод наукового пізнання фіксує те головне, без чого немає і не може бути особи злочинця, розкриває внутрішні стійкі зв'язки між істотними ознаками і тим самим сприяє виявленню закономірностей, властивих злочинцю як типу [1, с. 282–283]. Типологія має на увазі не просто те, що частіше за все зустрічається, а те, що є логічним результатом особливостей соціального стану особи.

Типологію терориста можна вивести шляхом зведення індивідуального в особі злочинця до соціального і виділення у соціальному індивідуального, що дозволить виділити загальне й особливе в одиничному, визначити необхідні й істотні властивості в конкретній людині. Для типологізації особи за ступенем її соціальності в першу чергу необхідно правильно встановити її рушійне підґрунтя. Для цього у структурі особи потрібно визначити елемент, який найбільш легко концентрує в собі її головні орієнтири, домінуючі стосунки, ціннісні орієнтації [2, с. 7].

Залежно від наукових і практичних цілей дослідники враховують різні групи ознак із різним ступенем їх повноти. Найбільш поширеною є типологія, що базується на мотивах терористичної діяльності:

- тип 1 – політично мотивовані терористи;
- тип 2 – кримінальний тип терористів (наприклад, зомовні вбивства у сфері організованої злочинності);
- тип 3 – ірраціональні терористи (психічно хворі) [3, с. 27].

Досить цікаву типологію терористів запропонували науковці Інституту гуманітарної освіти Академії права і управління Федеральної служби виконання покарань РФ, які в основу типологізації поклали результати індивідуальних тестувань осіб, засуджених за терористичні злочини, із наступним розрахунком психодинамічних коефіцієнтів за методом Д.В. Сочівки:

- «безпорадний» терорист (очікує допомоги ззовні і сподівається таким чином вирішити свої внутрішні проблеми);
- «залежний» терорист (обвинувачує у всіх своїх бідах навколишні реалії);
- терорист-«фанатик» (відстоює свою позицію, незважаючи ні на що);
- «слабовільний» терорист (пригнічений і незадоволений своїм соціальним статусом);
- ніким «не зрозумілий» терорист (продовжує здійснювати свої дії знову і знову);
- «сентиментальний» терорист (жаліє своїх жертв, свого роду «вбивця, що плаче») [4, с. 179].

Не залишилися осторонь цієї проблеми і вітчизняні науковці. Зокрема, представники Міжвідомчого науководослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю пропонують виокремити у соціальному портреті суб'єктів тероризму дві категорії: терористів-виконавців і терористів-керівників. При цьому виконавці, на їх думку, відіграють підпорядковану роль, дуже часто стають на шлях терору внаслідок соціальних обставин або захоплення та омани. До них належать безробітні, дрібні

чиновники, люмпени, студенти, учні та інші. До другої групи належать особи, які мають певну владу, з більш високим рівнем усвідомлення своїх ідей. Це ідеологи та організатори терактів. Серед них багато корумпованих держслужбовців, бізнесменів, професійних політиків і представників злочинного світу [5, с. 148–149].

На наш погляд, представлені типології хоча й відображають окремі типові риси досліджуваних осіб, але не враховують завдань, покладених на кримінологічну типологію, а саме: діагностичних, генетичних і прогностичних. Типологія терористів, як справедливо зауважує Б.Д. Леонов, зумовлює визначення критеріїв, які лежать в її основі. Ці критерії, як убачається, пов'язані насамперед з феноменом тероризму, оскільки останній за своєю суттю являє складне соціально небезпечне явище, що знаходиться в постійному розвитку [6, с. 279]. Тому в основу типології повинні бути закладені ознаки, які відображають мотивацію злочинної поведінки, соціальний генезис становлення особи на злочинний шлях, характер і ступінь антисоціальної спрямованості поглядів, інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальні ролі осіб у терористичних організаціях різного спрямування. Враховуючи це, нами виділено наступні типи терористів.

Лідери терористичних організацій. Зазвичай це досить освічені та інтелектуально розвинуті особи, які є вихідцями із забезпечених сімей етнічної або релігійної еліти. Характерною рисою їх є крайня нетерпимість до інакомислення та фанатична відданість певній ідеї, ненависть до існуючого устрою, віра у своє месіанство. Зазвичай вони переживають почуття власної неадекватності і легко проєктують його на суспільство, вважаючи, що останнє повинно бути змінено.

Свою головну мету вони бачать у перебудові існуючих форм життя або зміні – в інтересах виключно або переважно інших людей – сталих громадських порядків, структури суспільства або держави чи окремих їх частин (елементів), або ж створенні нових корисних для інших соціальних утворень.

Лідери терористичних організацій не належать до мислителів, це люди дії. Вони не володіють прозорливістю, оскільки прозорливість зазвичай веде до сумніву й бездіяльності. Найчастіше це психічно невірні люди, напівбожевільні або такі, що знаходяться на межі безумства. Якою б безглуздою не була ідея, яку вони захищають, і мета, до якої прагнуть, їх переконання не можна поколивати жодними аргументами. Презирство і переслідування не справляють на них враження або ж ще сильніше збуджують їх. Особистий інтерес, сім'я – все ними приноситься в жертву. Інстинкт самозбереження у них зникає, і єдина винагорода, якої вони прагнуть, – це мучеництво. Непохитність власної віри додає їх словам величезної сили переконання.

Зазвичай лідер будь-якого руху спочатку сам був у числі тих, кого ведуть; він також був загипнотизований ідеєю, апостолом якої зробився згодом. Ця ідея такою мірою володіє ним, що все довкола зникає, і будь-яка осоружна думка йому вже здається помилкою й забобоном.

Такі особи не просто використовують ситуацію вчинення злочинної терористичної акції, а й активно її створюють: розпалюють почуття національної чи релігійної ворожнечі, ксенофобії, здійснюють провокації тощо. При цьому особисто участі в терористичних акціях у більшості випадків вони не беруть, а виступають у ролі ідейних натхненників або організаторів, внаслідок чого в теоретичному і практичному планах корисною здається спроба виокремлення з типу керівника терористичної організації наступних підтипів: лідер-натхненник, лідер-організатор та змішаний тип лідера. Роль лідера приваблива для осіб нарцисичного і параноїдального типів.

Ідеологи. Можуть не бути офіційними керівниками терористичних організацій або груп, але й можуть

поєднувати в собі обидва статуси (ідеолога та керівника). Такі особи мають чітке уявлення про цілі терористичної організації або групи і про корені її ідеології.

Вони мають сильну психічну енергетику, здатні підвишувати мотиваційні настанови у рядових членів групи перед виконанням терористичних акцій. Нерідко представники цієї категорії мають релігійний сан.

Вони відрізняються прагненням до домінування та керування оточуючими. Їх головною рушійною метою є втілення в життя відомого морального ідеалу влади над самим собою, сили волі, стати в цьому відношенні вище інших людей і насолодитися свідомістю своєї висоти і переваги перед іншими.

Ідейні фанатики. Свято вірять у терористичну ідею та втілюють її на практиці. Зазвичай це найбільш професійно підготовлені члени організацій, які вчиняють терористичні акції, маючи переконання, що «служать високій ідеї».

Особистісні якості, темперамент і характер, внутрішні напруга, збудження й чутливість поєднуються з інстинктами та родинним вихованням і складають підґрунтя фанатичних переконань таких осіб. Вони повністю поглинені метою самозречення і самопожертви, подолання в своїй особистості всього того, що не відповідає ідеалу моральної досконалості, як вони її розуміють. Це своєрідне внутрішнє полум'я, рушійна сила терористичних проявів ідейних фанатиків.

Під час кризи такі люди сильно обурені несправедливістю або надмірно натхненні ідеєю: одвічний фанатичний натиск нав'язливо охоплює все їх мислення, всі прагнення, перебудовує в певному напрямі всі захисні механізми подібно магніту, що діє на металеву стружку. Беззастережна воля до перемоги ідеї всіма засобами стає фанатичною місією.

За переконливими діями таких осіб ховаються основні ознаки фанатичного: беззаперечне розділення світу на чорне і біле, наполегливе бажання довести свою правоту, нестача емпатії і нездатність любити, співчувати. Інколи такі люди відчують, що вони – вмістилище вищого натхнення, «рука Бога». Сила їх пристрасті, лють, нетерпимість і упертість стають причиною конфліктів із оточуючим середовищем.

Індуковані послідовники. На відміну від ідейних фанатиків, у цієї категорії терористів пристрастно надихаючі імпульси закладаються в ядро особистості ззовні. Непереборне бажання приєднатися до терористичного руху з'являється після контакту з ним або його харизматичною особою, а далі розвивається самостійно. Каталізатором цього виступають життєві кризи, самотність, проблеми в особистому житті, розгубленість, страхи, сумніви в собі, надзвичайні історичні події. Саме у фазі глибокої безнадійності відкривається шлях, який набуває перспектив майбутнього. Тепер сенс і цінність життя збігаються з безумовною реалізацією ідеї.

Для індукованих послідовників типовою є радикальна воля до встановлення вселених вождем або рухом цінностей під час виключення самостійного мислення і вищих функцій совісті. Необхідно лише ушляхетнювати ідею і продовжувати боротьбу, а те, що суперечитиме їй, необхідно усувати зі шляху за допомогою насильства.

Зомбовані виконавці представляють собою так званих примушених фанатиків, які без глибокого відношення до ідеї або ціннісного світу приписують собі або якій-небудь речі те, що їм вселяють і беззастережно це виконують. Звичайно, кожний різновид фанатизму має елемент примусового підпорядкування. Але в цьому разі на першому місці перебуває тиск, рабська залежність від зовнішньої сили. Для зомбованих виконавців характерна сильна залежність від чужого «Я». Для них також типове прагнення проस्कвувати це на зовнішню інстанцію і повністю підпорядковувати себе їй. Вони одержимі фанатичним прагненням догодити авторитету за будь-яких обставин,

вирішити поставлене завдання якнайшвидше, ефективніше і без жодного заперечення, часом надмірно.

Цей тип вирізняється підвищеною сугестивністю та схильністю до підкорення, тому він є ідеальним об'єктом для «промивання мізків» ідеологічними, політичними та релігійними ідеями. Саме в цьому середовищі переважають істеричні особи, поведінка яких часто виходить за межі психічної норми. Це найбільш сприятлива категорія для використання їх як терористів-камікадзе, впевнених у кращому житті після «гідної» смерті внаслідок терористичної акції.

Зазвичай це молоді особи, що опинилися під чужим впливом внаслідок складних життєвих обставин. Вони страждають від комплексу неповноцінності і не бачать сенсу свого банального життя. Доручене завдання, відчуття, що ти важливий для справи, означає колосальне нарцисичне підвищення власної цінності. У такій групі можна зустріти як інтелігентних, так і цинічних нарцисичних осіб, які своєю манакальною активністю компенсують відчуття внутрішньої порожнечі, а знущуючись над своїми жертвами, вони дають волю садистській ненависті. Фанатичне цієї категорії терористів пов'язане з такими асоціальними мотивами, як реалізація влади, садизм, опортунізм і жага наживи.

Якщо зовнішній авторитет втрачає владу, гине або відмовляється від продовження боротьби, такі люди відразу ж готові змінити свої переконання і згодом заперечують своє минуле.

Наймани злочинці орієнтовані на насильство з елементами терору як на професію. Зазвичай це антисоціальний тип особи, що має історію кримінально караній поведінки до входження в злочинне угруповання. Йому від 28 до 40 років, фізично здоровий, частіше за все займався (рідше – продовжує займатися) спортом. Морально-психологічна деградація передувала злочинній діяльності, до якої він свідомо себе готував відносно тривалий час. Входження до кримінальної субкультури і кримінальної ієрархії сприяє подальшій морально-психологічній деградації. Найманій злочинець відрізняється чітко вираженим правовим нігілізмом, антисоціальною установкою. Злочинні дії не викликають у нього ніякого внутрішнього осуду.

Цей тип формується у мікросередовищі, де норми моралі і права систематично порушуються; злочин є наслідком звичного стилю поведінки й зумовлений стійкими антисоціальними поглядами, установками і орієнтацією суб'єкта. Вчиняє терористичні акції з корисливих мотивів, не завжди розділяючи ідеологію терористичної організації, до якої належить.

Це люди, керівні цілі яких лежать цілком у сфері зовнішньої, матеріальної сторони життя, у сфері фізичного і матеріального добробуту їх самих та їх сімей. До інших людей їм справи немає, оскільки з ними не пов'язані їх чуттєві задоволення, їх особистий матеріальний стан. Наповнити життя відомими чуттєвими задоволеннями, домогтися вигідного становища, певного матеріального комфорту – ось загальна життєва мета цих людей, з якої народжуються окремі, конкретні проміжні цілі, що рухають їхню волю. Крім самих себе, вони нікому і нічому служити не бажають.

Окремий різновид цього типу утворюють люди, у яких загальних цілей, у вищезгаданому сенсі, майже немає. Їх цілі не простягаються далі декількох найближчих днів або тижнів і зводяться до достатнього задоволення органічних потреб. Ці люди не прагнуть заглянути далеко в майбутнє, живуть день за днем.

Прикладами є «солдати удачі», кілери. У них цілком виразно виявляється прагнення вийти за рамки свого повсякденного буденного існування, наповнити його яскравими фарбами, незвичайними подіями, ризиком, гострими переживаннями, нарешті, що особливо важливо, зіткнутися зі смертю, навіть «увійти до неї». Серед них багато тих,

хто керується ігровими мотивами. Для них участь у терористичних акціях – гра з обставинами, ворогом, правоохоронними органами, долею, навіть зі смертю. Власне життя для цього типу терористів, вже не кажучи про життя інших людей, – лише плата за те неказанне задоволення, яке вони відчують під час надзвичайно захоплюючої гри.

Ситуативний (імпульсивний) тип. У нього взагалі не сформоване упереджене ставлення до тих чи інших можливих ситуацій. Терористична акція вчиняється під вирішальним впливом незвичних для нього обставин, які виникли не з вини цієї особи, а внаслідок порушення моральних і правових норм іншими учасниками суспільних відносин (вчинення злочину, прийняття неправомірного правового рішення тощо). Будучи загнаним життєвими обставинами у безвихідну (на його думку) ситуацію, цей тип знаходить вихід у зухвалому злочині з метою помститися за смерть родичів, заробити певну суму грошей для розв'язання ситуативної проблеми, через небажання осуду з боку оточуючих.

Іноді цими людьми керує головним чином так зване «помилкове» самолюбство. Здебільшого це люди недалекі, дуже образливі, найбільше бояться, щоб не опинитися в очах оточуючих у неприємному або конфузному положенні. Якщо схильність до цих відчуттів не стримується відповідними комплексами морального і соціального характеру, що спонукають утримуватися від антисоціальної поведінки, і якщо власник цієї схильності потрапить до становища, що суперечить його життєвим принципам або загрожує показати його суспільству в невідгідному світлі, то така ситуація стає джерелом сильного імпульсу до будь-якого вчинку, в тому числі тяжкого терористичного злочину, в якому суб'єкт буде бачити відповідний вихід з неприємної для себе ситуації. При цьому зовнішні приводи, за якими діють ці особи, іноді можуть бути такі незначні, що їх важко одразу помітити.

Фактично такий тип – це випадковий злочинець, але ця обставина не виключає його попередньої морально-психо-

логічної деградації. Якщо вчинення терористичної акції буде пов'язано із значними перешкодами, він відмовиться від неї.

Висновки. Розглянута класифікація, як і будь-яка інша, досить умовна. По-перше, можливі перехідні, проміжні типи особи терориста, по-друге, різними видами терористичних злочинів притаманне те, що відповідні суб'єкти мають свої специфічні особливості.

Водночас слід констатувати, що віднесення суб'єкта до того чи іншого з запропонованих типів дає не тільки уявлення тих рушійних сил, які взагалі керують поведінкою даної особи, але й дозволяє також зі всією можливою в даному випадку з точністю виміряти соціальну небезпеку цього суб'єкта. Стає зрозумілим, чи був вчинений злочин засобом досягнення його загальних життєвих цілей, або це такий збіг обставин, в результаті якого обрана терористична поведінка перебуває у протиріччі з ними й являє собою відхилення від наміченого суб'єктом і звичайного для нього способу поведінки.

Якщо цей злочин є засобом досягнення або, принаймні, наближення до загальних життєвих цілей суб'єкта, то він є показником його значної суспільної небезпеки, розмір якої визначається, з одного боку, ступенем залежності суб'єкта від своїх прагнень, а з іншого – нерозбірливістю у виборі засобів їх досягнення.

Безсумнівно, що суспільна небезпека особи не буде усунена, доки не вдасться змінити зміст загальних життєвих цілей, що нею переслідуються, або серйозно вплинути на обрані нею методи та засоби їх досягнення. Водночас віднесення людини до тієї чи іншої групи запропонованої вище типології та дослідження її окремих психологічних властивостей дає фундамент для об'єктивних висновків щодо повноти та правдивості свідчень підсудного, істинних мотивів вчиненої ним терористичної акції. Це дає можливість суду обрати таку міру покарання, яка за своїм змістом і тривалістю відповідатиме цілям найбільш ефективного профілактичного впливу на засудженого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шакун В.І. Суспільство і злочинність. Київ : Атіка, 2003. 784 с.
2. Закалюк А.П. Проблемы социальной типологии личности правонарушителя и преступников. *Проблемы изучения личности правонарушителя*. Москва, 1984. С. 5–23.
3. Цыцарев С.В. Социальная психология и психопатология терроризма. *Психология и психопатология терроризма. Гуманитарные стратегии антитеррора*: сборник статей под ред. проф. М.М. Решетникова. Санкт-Петербург : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2004. С. 26–36.
4. Этнорелигиозный терроризм. Ю.М. Антонян и др. ; под ред. Ю.М. Антоняна. Москва : Аспект Пресс, 2006. 318 с.
5. Терроризм: сучасний стан та міжнародний досвід боротьби. Журавльов В.П. та ін. ; за ред. Я.Ю. Кондратьєва та Б.В. Романюка. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 452 с.
6. Леонов Б.Д. Запобігання тероризму: кримінологічний аспект: моногр. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2015. 435 с.